

„БЪЛГАРСКА ХРИСТОМАТИЯ“ — ТВОРЧЕСКО-КРИТИЧЕСКА РЕЦЕПЦИЯ НА ЕСТЕТИЧЕСКИЯ НИ РАЗВОЙ ДО 80-ТЕ ГОДИНИ

ИВАН РАДЕВ

Когато пред проф. Шишманов Иван Вазов си спомня годините, прекарани в Пловдив, предава накратко и историята на „Българска христоматия“: „В това време у Величкова възникна идеята да съставим една христоматия за по-горните класове на гимназията. Тая идея бе възприета и от издателя Манчева. Като другар в своята работа Величков покани мене и аз охотно приех. За образец ни послужи Галаховата христоматия. Освен Галахова ползувахме се и от френски учебници, и от сборниците на Гербеля, и от други някои руски издания“.¹ А ето как е формулирана задачата тогава (през 1884 г.) в „Предговора“ — да се поднесе „сбор от образци от списанията и великите европейски писатели. . . , както и образци от всичко, каквото имаме добре написано на родния си език“. Казано е скромно и ясно. Но същевременно в края на същото предисловие е включена и репликата, която отразява съзнанието за поетата отговорност, за преодолените трудности, за смисъла на постигнатото — „мъчен и нов за литературата ни труд“.

Всъщност става дума за едно уникално издание — за „най-дебелата книга в българската книжнина от това време“ според К. Иречек, за „едно крупно за тогавашните условия дело“ според Милена Цанева. „Българска христоматия“ е отпечатана точно преди сто години в Пловдив от издателя Д. В. Манчов. За съжаление у нас интересът към издания от подобно естество — христоматии, антологии, библиотечни поредици, към съдбата на отделни книги, на дадени издания, вестници и списания — е твърде рядко срещан и не преминава в задълбочената им литературоведческа интерпретация. Така можем да си обясним защо досега „Българска христоматия“ не е характеризирана като явление, защо не са осмислени мястото и ролята ѝ в културния процес на 80-те—90-те години. Може би—и защо не е преиздавана. Но у нас липсват сериозни статии дори за такива интересни антологии като издадените от Д. Подвързачов и Д. Дебелянов, от Г. Бакалов, Ив. Радославов, Г. Милев, Хр. Радевски, липсват монографични проучвания за „Периодическо списание“, „Читалище“, „Български книжици“, „Сборника за народни умотворения“, „Мисъл“, „Българска сбирка“, „Златорог“. . . Няма да привличам примери от чуждите литератури. Ще се огранича само с опита да характеризирам отделни страни на „Българска христоматия“, да погледна на нейната съдържателна и въздействена същност като изпълнение на творческо-обобщаваща, а и на критическа рецепция на новобългарската литература дотогава. Тя не е просто една от поредните „христоматии“ и „антологии“ — тя е първата. И нещо друго — не е съставена от скромни книжовници като Ст. Костов, Д. Мишев и Ц. Дерижан, а от изтъкнати участници в непосредния литературен процес. Техният подход, демонстриран вкус, пристрастия и антипатии почиват колкото на интерпретаторски и обобщаващи начала, толкова и на субективно-лични основи. Сблъскват се и с трудности от чисто техническо естество. Дотогава липсват събрания или избрани съчинения на възрожденските автори, липсват обществени книгохранилища, където да се запознаят с тяхното творчество, където да е събран и систематизиран периодичният печат. Заемайки се с тая задача, Вазов и Величков са принудени да се ориентират сами във

¹ Вж. Ив. Д. Шишманов. Иван Вазов. Спомени и документи. Изд. II. С., 1976, с. 108.

фактологичния материал, да ровят във вестниците и списанията, да търсят отделните авторски прояви. От това може би произтичат отделни непълноти и недооценени книжовници.

Важен и не без значение е и още един факт — конкретно-историческата ситуация на появата на „Българска христоматия“ в литературния ни живот. Естетическите критерии и ценностната си ориентация Вазов и Величков изграждат и проявяват в „движение“, без да имат възможност да се опрат на стабилна домашна традиция. Все още липсват и най-елементарни исторически очерци за развоя на българската книжнина, които малко по-късно ще съставят Д. Маринов, М. Москов и Ал. Теодоров-Балан. Вече припомних личното признание на Вазов по въпроса, какво им е помогнало — главно от чуждите литератури, главно издадените от Галахов, Филонов и др. руски христоматии. Подобно на тях „Българска христоматия“ е предназначена за „класовите на градските училища и на реалните гимназии“ и преследва ясно образователни, педагогически цели. Но разликата в общото състояние на литературата у нас и в Русия, окръжението, сред което се появяват руските христоматии и „Българска христоматия“, показват нееднакъв им естетически ефект. Изданията на Галахов и Филонов имат само учебникарско-популяризаторски цели, защото успоредно с тях през 40-те—50-те или 70-те—80-те години творчеството на застъпените автори като Жуковски, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Толстой, Фет, Тютчев, на тях от западноевропейските литератури се преиздава многократно и читателят има възможност да се запознае непосредно и цялостно с него. У нас ситуацията е по-друга и това определя по-широкия граждански възпитателен и естетически резонанс на „Българска христоматия“ — едва в края на 80-те години З. Стоянов ще издаде наследството на Хр. Ботев и Л. Каравелов, а синът Пенчо Славейков едва в 1901 г. ще представи поезията на дядо Славейков. . . От тясно специализирано издание с конкретен адресат „Българска христоматия“ се превръща в четиво — енциклопедия на нашата нова и на европейската литература. По своеобразен начин на естетическо равнище в условията на 80-те години тя като че ли дублира характера на Беровия „Рибен буквар“, като че ли играе сходна роля в културния живот. С немалко от представителите на чуждите литератури читателят у нас се среща за пръв път чрез нейните страници. Сам Вазов изповядва, че ако не са били нуждите на това издание, той едва ли би се заел с толкова преводи и представления на чужди автори. . .

В тия си бележки не мисля да изчерпвам изцяло характеристиката на „Българска христоматия“ като явление на нашата литература. Това може да стане след като се уточнят доколко и как са представени чуждите литератури, след като се анализират преводаческото майсторство, подборът, използваните френски източници и т. н. Покрай скромната задача да обърне внимание на това внушително дело ще засегна само няколко страни от неговата същност, свързани с идейно-естетическия потенциал, който е заложен в него и се реализира в атмосферата на 80-те години.

На първо място, заслужава аналитичен разрез въведението в „Христоматията“ — „Кратък исторически преглед на новобългарската литература“. Възприемам го като една миниатюрна история на книжовния ни развой от П. Хилендарски до 80-те години — пръв по време, с произтичащите от това значения; страници на индивидуална негова критическа рецепция, на персонални оценки и естетически критерии, на усет за приемственост; страници, в които е заложена определена концепция. На второ място, ще се опитам да обобща резултата и смисъла от ценностната ориентация на Вазов и Величков към създаденото от техните предходници в българската литература чрез подбора на автори и творби, чрез пропуските и непълнотите — картина, която е своеобразна творческа рецепция на същата тази литература. Доколко пристрастията и оценките от „Кратък исторически преглед. . .“ са залегнали в основата на изградената от непосредни творби панорама, доколко се разминават с нея е въпрос любопитен и с по-широк и показателен естетически смисъл.

След като включва множество творби и характеристики на чужди автори, можем да се запитаме „българска“ ли е „Българска христоматия“ на Вазов и Величков и въз основа на какво оправдава определененият си. Като вървим в тая посока, естествено стигаме и до друг проблем — идейно-естетическият заряд на успоредяване на образци от българската с образци от чуждите литератури като съзнателно заложен гравивен принцип в изданието, принцип, който диктува не толкова и не само нейния тематичен обхват, композиция и съдържателни граници, но

изразява и определено художническо и национално самочувствие. Разбирам, че отговорът на тия въпроси не е достатъчен да даде цялостна представа за „Българска христоматия“ — чрез него по-скоро се акцентува върху връзките и обобщаващото ѝ значение спрямо картината на възрожденската ни литература, върху ценностния критерий, който прилагат в обсъждането си с нея Вазов и Величков. Но на първо време и това ще е достатъчно.

* * *

В границите на авторския замисъл, а и в завършената „Христоматия“ важно и естествено е мястото, което заема „Кратък исторически преглед на новобългарската литература“ — същинското въведение в изданието. Вазов и Величков го определят като „кратък, но нагледен и изразителен очерк на историята на развитието на народната ни книжнина, която върви тясно и неразделно с историята на самото ни Възраждане, от Паисия до днес“.² Както посочих, по същество това е една сбита история на нашата литература през Възраждането. Дотогава такива не са издавани. Въведението е пръв опит именно с очеркови средства да се шрихира развоят на възрожденската ни книжнина. Писалите за „Христоматията“ не са на едно мнение за авторството на „Кратък исторически преглед...“. Според П. Пешев го дължим на Ив. Вазов. М. Цанева изразява съмнението си към това предположение: „Но от стила на самата работа не могат да се направят решителни изводи в полза на това твърдение.“³ И приема компромисното — „най-вероятно е колективно дело на двамата съставители“. В случая по-важното е, че „Кратък исторически преглед...“ е едно интересно и необходимо въведение в същността на „Христоматията“, като допълнителен национален елемент в нея и с други средства допълва застъпниците на българската литература, по своему отстранява липсата на биографични бележки за нашите автори, каквито има за чуждите. Но въведението има и самостоятелни си измерения и място в литературния ни живот през 80-те години. Сбита, но прегледна, картината, която ни предлага с двата си тома „Христоматията“, има за съпровод текст, включващ редица оценки, които се съгласуват с посетелната интерпретация и отношение към засяганите явления. Авторите не са имали за цел да анализират, а да обобщават, да подбират и налагат определени гледища чрез осъдните възможности, които им е предлагало дотогавашното състояние на литературно-научното и критическото мислене.

Така още първите пасажии на „Кратък исторически преглед...“ са посветени на П. Хилендарски и в тях се поддържа становището, че той е родоначалник на възрожденския процес. Да не забравяме, че дотогава това твърдение се поддържа само от М. Дринов и В. Друмев, а се оспорва от учени и десетилетия след това. Вазов и Величков го приемат и преутвърждават. Следвайки хода на книжовния развой, с верни характеристики засягат делото на С. Врачански, „най-достоен последовател и ученик“ на Паисий, книгата му „Кириакодромийон“ определят като „първата българска печатна книга“, „Житието“ — като „драгоценен паметник за историята ни по времето, в което е живял Софроний“. Сполучливо е портретувано делото на П. Берон, Ю. Венелин, В. Априлов. Сбито е отбелязана дейността на Н. Рилски, Н. Бозвели, Хр. Павлович, Р. Попович и др. книжовници от 20-те—30-те години. За създаденото до 40-те години Вазов и Величков са категорични: „Никаква черта от оригиналност или художественост в тях се не съгледваше“ (с. 10). Присъждат им е много строга и неисторична, но тя е и оправдана. Характеристиката на книжовния процес се осъществява от тях в тясна близост с движението на гражданските идеи: „Но най-решителното, най-могъществено, най-благоотворното влияние върху скорото възраждане на отечеството ни упражни повдигането борбата за черковна независимост. С нея се захваща нов период в животат на българският народ...“ (с. 11). Любопитното и трудно обяснимото тук е, че сред Ил. Макариополски, Авкс. Велешки, Антим I, Ст. Чомаков, Др. Цанков и Г. Кръстевич не са посочени два от стълбовете на борбата за духовна независимост — Неофит Бозвели и Петко Славейков. Дали е случайно, е трудно да се прецени. Откриват се грешки и от чисто фактологично естество, зад които може да се открие не само трудността, която

² Българска христоматия или сборник от избрани образци по всичките родове съчинения. Пловдив, 1884, в 2 части, ч. I, с. 3. По-нататък ще се посочва само страницата.

³ Вж. М. Цанева. Иван Вазов в Пловдив. С., 1966, с. 141.

не е допреодоляна от желанието за осведоменост, но и вероятни авторски пристрастия и субективни предпочитания. Така когато говорят за периодичния печат Вазов и Величков сочат, че „Цариградски вестник“ започва да излиза от 1861 г., но не споменават нищо за „Български орел“ на Богоров и „Мирозрение“ на Добровски. Изобщо не се привлича редакторската и журналистическа дейност на Христо Ботев — „Дума на българските емигранти“, „Знаме“. . . Според тях изданията, които са с „каква годзе услуга на истинната литература“, са: „Български книжици“, „Читалище“, „Периодическо списание“, „Братски труд“, „Общ труд“, чието значение е безспорно. Но защо сред тях не срещаме „Свобода“, „Независимост“ и „Знание“ на Каравелов, „Дунавски лебед“ на Раковски, „Знаме“ и „Нова България“ на Ботев, „Дунавска зора“ на Д. Войников? . . .

Определен интерес представляват персоналните характеристики на авторите, творили през 50-те—60-те—70-те години, чиито съвременници са и самите съставители: П. Р. Славейков, Р. Жинзифов, Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Г. Кръстевич, Н. Геров, Братя Миладинови, Хр. Ботев, Н. Козлев, Д. Войников, В. Друмев, Н. Михайловски, С. Захариев. . . Не всичко в тях се съгласува с днешните ни оценки, с трайно наложеното място на всеки в литературната ни история. И тук личат пристрастия — Вазов и Величков не отделят Д. Чинтулов и Ил. Блъсков, а ги споменават между другото, нещо, което е израз на недооценка. Ненапълно е видян и творческият ръст на П. Р. Славейков. Вярно е, че го определят като „един от известните писатели до Освобождението“, но то не е достатъчно: „Повечето от ранните му стихотворения са любовни песни по подражание на гръцките и не представляват литературна стойност. . . най-добрите му стихотворения са обнародвани по-после в „Читалище“, от които „Не пей ми се“, „Жестокостта ми се сломи“ и „Тогаз поне“ дъхат с истински лиризъм и заслужено привлякоха вниманието на читателите“ (с. 16).

Висока, макар и все така неразгърната е характеристиката на Раковски: „В личността и в делата на Раковски се отрази най-нагледно тогавашното състояние на умовете, нуждите, стремленията и идеалите на народът ни. . . Той искаше да обгърне в своята широка дейтелност всичките нужди на народът ни, да удовлетвори всичките национални копнения, да осъществи най-смътните и възделенни мечти“ (с. 16). Сочат се и недостатъците му, но изпъкват особеностите на времето, които са си казали думата. Изобилствуват сполучливи оценки като: „Раковски беше тълкувател на душата на самия народ“, „не се критикуват пророците, тям вярват“. Оправдана е и формулата, през която Вазов и Величков пречувват реалния принос и романтичните увлечения на Раковски: „Нямаше нищо, а трябваше всичко“.

Не е нужно да привличам и да се спирам на оценките за всеки възрожденец, чието дело е засегнато в „Кратък исторически преглед. . .“. Може би по-голямо внимание заслужават чертите, с които е открито присъствието на Ботев и Каравелов. Впрочем тоя въпрос е доста сложен, изясняването му е невъзможно въз основа на застъпеното тук, трябва да включи и другите страници, посветени им от двамата съставители, документираното в статии, в писма и т. н. Защото ред моменти в оценката се дължат и на принципи разминавания от идейно, политическо, философско и естетическо естество. Те идват като плод на тенденция — съзнателно прокарвана, която довежда до настоящелен опит да се дискредитира социалнополитическият заряд на Каравеловото и Ботевото дело, да се погледне от един малко омаловажаващ ги ъгъл на тяхното присъствие и на традициите, които те са наложили в българската литература. Истина е, че тук се срещат и точни констатации. Така за Каравелов е посочено: „В неговите новели блести забележителния му повествователен талант. В много от тях българските характери са схванати и възпроизведени до съвършенство. Тия са запечатани с неизгладим и неподражаем хумор“ (с. 19). Или пък завършващите думи за Ботев: „Във всичките тия кратки творения свети пламенна душа, жива мисъл, безпardonна вражда против притеснителите на човека и жажда за борба с тях“ (с. 23).

„Кратък исторически преглед. . .“ от Вазов и Величков като въведение в тяхната двутомна „Христоматия“ е оригинално дело. Най-близкото, от което са могли да тръгнат в изграждането му, е „История на славянските литератури“ от А. Н. Пипин и В. Д. Спасович, чиято българска част като отделно самостоятелно издание е преведена и публикувана у нас през същата тази

1884 г.⁴ Но съпоставката доказва, че съставителите на „Българска христоматия“ при ред постановки във въвеждението си поемат други пътища. Така Пипин и Спасович поддържат мнението, че „Българското възраждане, народно и литературно, не начева само от 20-те—30-те години на сегашното столетие“.⁵ В същото време те характеризират и делото на Паисий, докато Вазов и Величков последователно подемаат по-перспективната теза на М. Дринов и избягват това противоречие. Конкретните следи на въздействие върху въвеждението на „Българска христоматия“ могат да се открият още в писаното за П. Хилендарски, където ред оценки и конструкции са заети. Заети са и характеристиките на Венелин и В. Априлов. Същевременно Вазов и Величков се придържат към една по-обективна и пълна картина на явленията, които определят съдържанието на книжовния живот. Така Пипин и Спасович не споменават Й. Кърчовски и К. Пейчинович, на чието дело съставителите на „Българска христоматия“ отреждат определено място. В замяна на това руските изследвачи говорят за едно съчинение като „Мати Болгария“ на Бозвели, докато Вазов и Величков въобще не споменават тази интересна диалогична творба, въпреки че са имали възможност да се запознаят с нея в „Периодическо списание“ през 1872 г.

С общите си положения и с конкретните оценки за книжовници, поети и белетристи „Кратък исторически преглед...“ действително притежава качествата на една миниатюрна история на новобългарската литература. Покрай пряката си роля на въведение в „Българска христоматия“, на уплътняване връзката между замисъл и изпълнение той притежава и самостоятелни измерения и е в особено активна позиция спрямо формите на историко-литературното като подход и търсена картина на възрожденската книжнина. Без самите да са критици, но като непосредствени участници в литературния процес Вазов и Величков сумяват да го видят в неговата еволюция, в същностните му черти. Затова оценката им съдържа не само белезите на критическа рецепция, но и отпечатъка на индивидуално-творчески вкус и аксиологическа мярка.

Така още с въвеждението си изданието на Вазов и Величков се оказва по същество израз на дълбоко народностните им виждания, които те са защищавали с публицистика и лични художествени творби. Тя е доказателство от друг порядък за техния оптимизъм и национално самочувствие. В този смисъл проблемът за мястото на „Българска христоматия“ в литературния живот на 80-те—90-те години е проблем не само на читателските интереси и рецепция, но и проблем теоретико-естетически, проблем на преводачески потенциал и възможности, проблем от народопсихологическо естество... Защото „Христоматията“ олицетворява определена естетическа ситуация на жанровото „самосъзнание“ на следосвобожденската ни литература, но и нейния духовно-интелектуален ръст и оптимизъм.

Още композицията на „Българска христоматия“ издава представите и схващанията на Вазов и Величков за жанрово-стиловата картина на художествената литература. В това отношение те не следват робски Галаховата или Филоновата „Христоматия“. Композиционната схема, която естетически осмислят с творби на чуждите и на новата българска литература, е резултат на по-нови виждания, на по-гъвкав и диференциран подход, идва да отговори на художествено по-оправдани принципи на жанрова класификация и диференциация. В този смисъл в жанрово-стиловия си аспект „Българска христоматия“ обобщава дотогавашния опит и жанровото познание на нашата литература. И то като защищава практически определена концепция за жанровото строителство.

Ценилната ориентация на Вазов и Величков към българската литература се проявява най-вече в непосредното застъпване и утвърждаване на нейните явления в окръжението на творби от западноевропейската и руската литература. Ако проследим съдържанието на отделните дялове, ще видим, че липсва сякаш следване на предварителна схема, че доста гъвкаво и конкретно-творчески се е подхождало към онова, което им предлага тя, за да намери то мястото си в един антологичен свод.

На пръв поглед съдържанието на „Христоматията“ се противопоставя на определеното й като „българска“ — премного са застъпените творби от чуждите литератури. Но уточним ли количествено и статистически броя на автори и творби, стигаме до убеждението, че тя защищава

⁴ Вж. История на българската литература от А. Н. Пипин и В. Д. Спасович. Прев. Г. Н. Колушкий, Кюстендил, 1884, 132 с.

⁵ Вж. А. Н. Пипин и В. Д. Спасович. Цит. съч., с. 69.

неотделимостта си от картината и еволюцията на националния литературен процес. Чуждото и заетото присъствуват, но те са успоредни със сходни явления на българската литература. Това гледище се подкрепя и от механизма, по който Вазов и Величков ситуират новата българска литература в контекста на западноевропейската и руска литература, мястото, което ѝ отреждат, разкриването на жанровата ѝ същност. „Българското звучене“, „българският елемент“ — с преките си застъпници в отделните дялове на двутомното издание, с преводаческите си аспекти — са изходната база и крайната постигната цел на съставителите, те са сърцевината на „Христоматията“. Като цялост, както и с конкретните си черти, тя отразява духовно-интелектуалния оптимизъм и самочувствие на българския писател в лицето на Вазов и Величков.

* * *

Първият том на „Българска христоматия“ е посветен на прозата. Осемте му раздела — „Приказки“, „Басни“, „Описания и пътешествия“, „Писма“, „История“, „Роман и повест“, „Красноречие“ и „Разсъждения“ покриват жанровите понятия за „проза“. Свидетели сме на една широта в третирането на тия жанрови измерения. Следвайки своите нагласи, авторите като че ли изхождат от ония изначални представи за „литература“, според които и „историческите съчинения“, и „описанията и пътешествията“ са нещо неотделимо от художествената картина на света. Но се оказва, че липсват такива раздели като „публицистика“, „автобиографии“, „документална проза“, „разказ“ и др., въпреки че творби с техните жанрови белези са намерили място в един или друг от застъпените. По всяка вероятност тая е причината тук да липсват значителни според съвременните ни изисквания съчинения на Възраждането — „Историята“ на П. Хилендарски, „Житие и страдания“ на Софроний, „Записки за България и българите“ и „Из мъртвия дом“ на Любен Каравелов.

Българският елемент е застъпен във всички дялове, където е възможно това. Така първите два („Приказки“ и „Басни“) са неделими от демократичните форми на духовния ни живот. В „Описания и пътешествия“, в „История“, в „Роман и повест“ той е значителен, като в първия явленията му се редуват с чужди творби, а във втория и третия — заемат втората им половина. По-особен е характерът с „Писма“ и „Красноречие“, където излиза, че нямаме образци и са представени само чуждите литератури. „Разсъждения“, който завършва първия том, включва възрожденски творби — фрагменти: „Науката и суеверието“ от Любен Каравелов, „Човешкият език“ от В. Икономов.

По-особен интерес тук представляват разделите III („Описания и пътешествия“), V („История“) и VI („Роман и повест“). Те са не само ядрото на първия том на „Българска христоматия“, но и идват с повече възможности за изясняване на проблемите, които формулирах в началото. В тях най-пълно проличава стремежът на съставителите да успоредят явления на нашата и чуждите литератури, да инвентаризират пред широка читателска аудитория образците на възрожденската ни проза. Така в „Описания и пътешествия“ намират място откъси от „Българи от старо време“ на Л. Каравелов („Копривщица“), от „Изгубена Станка“ на Блъсков („Дели Орман“), от „Неотдавна“ („Пътуване из Черно море“) и „Един кът от Стара планина“ на Вазов и „Нестинарите“ на П. Р. Славейков. Те се успоредяват с прови на Бюфон, Лабрюйер, Гогол, С. Аксаков, Карамзин, Шатобриан и др. Така националният пейзаж оживява със своите черти и възможности за естетическа наслада наред с описанията на чужди земи.

В същите насоки е композиран и разделът „История“. В него Вазов и Величков включват откъси от исторически трудове на Раковски, Г. Кръстевич, М. Дринов наред с откъси от Тацит, Маколей, Карамзин, Мишле, Венелин и Иречек. Природните описания и историческите събития с техния национален и общочовешки колорит са достойният фон за намерилото място в раздела „Роман и повест“, където е дадена епическата картина на художественото изображение и обобщение над живота у нас и по света. Не е нужно да търсим изчерпателност — невъзможна в рамките на една част от антологична подборка. Но се оказва, че съставителите са съумели да включат страници от ред класически творби. Тук са: „Дон Кихот“, „Айвенхо“, „Тарас Булба“, „Парижката Света Богородица“, „Жил-Блас“, „Капитанска дъщеря“, „Пиквикски клуб“, „В навечерието“, „Война и мир“. За разлика от подхода при другите раздели българските творби са обо-

собрани във втората част. Застъпените световноизвестни автори, като е спазена и известна хронология на появата им, са едно респектиращо въведение и еталон за българския читател на „Христоматията“. Той има възможност не само да се „запознае“, но и да „съпостави“. Защото след тях следват откъси от „Българи от старо време“ и „Маминото дете“ на Л. Каравелов, „Нешастна фамилия“ на В. Друмев, „Спомени от цариградските тъмници“ на Св. Миларов, „Митрофан“ на Вазов.

По въпроса за близостта на „Българска христоматия“ до „Христоматията“ на Галахов в техните първи токове може да се каже, че макар и да съществува, не тя е определяща. В съдържателно, а и в композиционно отношение Вазов и Величков ни предлагат свое решение за авторите и творбите, които да представят картината на прозата. Съвпаденията са частични. „Българска христоматия“ си поставя по-други задачи — да представи главно художествената проза. Не се смесват жанрово поезия и проза, както е при Галахов. Така в раздел „Описания“, който съответства на „Описания и пътешествия“, „Руска христоматия“ ни предлага само творби на руски автори: Карамзин, Жуковски, Батюшкови, Гогол, Пушкин, Тургенев, Гончаров, С. Аксаков и др. Застъпените едни и същи откъси, като „Степ“ от Гогол или „Лебед“ от Аксаков, са единични. Любопитно е, че „Руска христоматия“ в този раздел включва и стихотворения с пейзажен характер — на Пушкин, Языков и др. Разделът „Исторически разкази и характеристики“ на Галахов съответства на „История“ на „Българска христоматия“. Отделните заети творби, като „Славната Куликовска битка“, „Людвиг IX“ от Грановски, „Вилхелм Орански“ от Маколей, са малко или много променени в една или друга насока. Така откъсът за Куликовската битка в „Българска христоматия“ е по-голям от застъпеното в „Руска христоматия“, откъсът на Грановски е по-кратък — отпаднала са първата част и отделни пасаж в втората част, фрагментът на Маколей е по-голям от намерения място у Галахов, характеристиката е разгърната, като включва и биографичен очерк за Маколей. А такива очерци у Галахов за авторите изобщо липсват. В този пункт си е казал думата опитът на други издания, главно „Руска христоматия“ на Филонов. Още през 1926 г. в очерка си за К. Величков Ст. Попвасилев я посочва като важен източник, подпомогнал съставителите: „Вазов и Величков са се ползували в своята работа най-много, ако не изключително, от руската христоматия на Филонова.“⁶ И дори указва на конкретно заетите късове — от „Дон Кихот“, „Тарас Булба“, „Капитанска дъщеря“, „Война и мир“, очерците за Волтер, Карамзин, Гогол, Сервантес, Дикенс, Пушкин. . . Наистина съпоставката дава значителен материал в подкрепа на това твърдение, въпреки по-другия композиционно-съдържателен характер на Филонов. Заемките личат именно в това „Проза“ на „Българска христоматия“. Така от раздела „Пътешествия“ са заети откъсите „Рейнски водопад“ на Жуковски, „Семейният живот в Англия“ на Карамзин. Не са рядкост заемките и от раздел „История“ — откъсът от „История на цивилизацията в Англия“ на Бокл, „Вилхелм Орански“ на Маколей, „Людвиг IX“ на Грановски, „Славната Куликовска битка“ от „Историята“ на Карамзин и др. Ще напомня, че някои от тях се срещат, както посочих по-горе, и у Галахов, но сравнението показва, че за „Българска христоматия“ е ползувано изданието на Филонов. Заемки от него откриваме и в раздела „Красноречие“ („Иван Златоуст за благотворителността“, „За великия петък“ от Инокентий и др.).

Подобно на Галаховата и в „Христоматията“ на Филонов разделът „Роман, повест и разказ“ е в тома „Поезия“, докато Вазов и Величков го включват в тома „Проза“. Именно тук откриваме немалко моменти на близост до изданието на Филонов. Така фрагментът „Дон Кихот и стадо овце“ е изцяло зает от неговата „Руска христоматия“, както и характеристиката на Сервантес в първата си част (втората се различава). Зает е и откъсът от романа „Айвенхо“ на У. Скот, като очеркът е с известни съкращения. Съвпадат също „Тарас Булба“ от Гогол, „Капитанска дъщеря“ от Пушкин, „Война и мир“ от Толстой. . . Същевременно ще отбележа, че Вазов и Величков придават по-друг облик на този раздел, като не остават в границите само на Филоновата „Христоматия“. Така вместо откъса от „Домби и син“ на Дикенс те предлагат от „Пиквикски клуб“, вместо широко застъпеното творчество на Тургенев с „Дворянско гнездо“ и „Записки на

⁶ Вж. Ст. Попвасилев. Константин Величков — личност и творчество. Казанлък, 1926, с. 26.

ловеца“ в „Българска христоматия“ включват само откъс от „В навечерието“. В „Руска христоматия“ на Филонов присъствуват още късове от „Семейна хроника“ на Аксаков, от „Обломов“ на Гончаров, от „История на моето детство“ на Л. Толстой, от „Записки из мъртвия дом“ на Достоевски и др., които не са привлечени от Вазов и Величков.

* * *

С активното си отношение към състоянието на родната литература, с избирателността спрямо чуждите образци „Българска христоматия“ запазва своя характер и във втория том — „Поезия“. Обособени са няколко основни раздела: „Епическа поезия“, „Лирическа поезия“, „Драматическа поезия“ — като „Сатири и епиграми“ и „Антологически пиеси, сонети и други стихотворения“ стоят малко встрани от утвърдените жанрови форми на поетическото, които според съставителите са „Ода“, „Елегия“, „Народни песни“ и „Художествени песни“. Трябва да разберем затрудненията на Вазов и Величков при открояване на жанровата схема, чието покритие да е вторият том. Оспорими са ред творби, намерили място в отделните групи „Оди“, „Елегии“, в „Художествени песни“ или в „Антологически пиеси, сонети. . .“. Изтъквам го както за по-общите жанрове, така и за конкретизиращите ги жанрови форми — „Басни и приказки“, „Балади“, „Идилии“, „Поема“, „Ода“, „Елегия“, „Художествени песни“, „Сатири и епиграми“, „Антологически пиеси, сонети. . .“. Амбицията за самостоятелна картина и самостоятелност на вижданията оправдава непълнотите, придава на „Българска христоматия“ чертите на индивидуално творческо дело.

Така представите си за епическа поезия Вазов и Величков градят както върху основите на традицията, така и в съгласие с еволюцията на по-новата литература. Обособеният раздел „Балади“ при тях включва творби на Пушкин, Мишкевич, Зедлиц, като само „Въздушният кораб“ на последния се повтаря с Галаховата „Христоматия“. Четири от седемте балади са от български автори: „Сиромашкият“ и „Кулата“ от Вазов, „Момък и вила“ от В. Попович, „Черногорска майка“ от К. Величков. Срещу единадесетте идилии в Галаховата „Христоматия“ тук са включени само две — „Рибарите“ от Теокрит и „Изворът на Белоногата“ от П. Р. Славейков. Съставителите са убедени, че това е един отмиращ жанр и не му отделят значително място, а само предлагат примерни образци. В съгласие с широката застъпеност на лироепическия жанр в европейската, а и в българската литература разделът „Поема“ се откроява с многото и разнообразни творби, които го представят. В началото са откъси от „Илиада“ и „Божествена комедия“, за да се премине през Камоенс, Т. Тасо, А. Мишкевич, Байрон, Пушкин, Лермонтов, Юго, през българските юнашки песни и се стигне до „Хайдут Сидер и Чер Арап“ на Козлев, „Бойка войвода“ на Славейков, „Кървава кошуля“ на Жинзифов, „Грамада“ на Вазов, „Орфенова женитба“ от „Веда Словена“, фрагменти от Крали-Марковия цикъл. . . Картината на жанра е широка, обхватна и представителна. Тук са значителни откъси от „Пан Тадеуш“ и „Евгений Онегин“, от „Чайлд Харолд“ и „Демон“, тук е и най-значителното, което е създадено в новата българска литература до 80-те години. По необясними причини липсват „Стоян и Рада“ на Н. Геров, „Хайдутки“ на Ботев, „Горски пътник“ на Раковски. Впрочем поезията на Раковски изобщо не е застъпена в „Българска христоматия“.

Въпреки някои пропуски Вазов и Величков съумяват да успоредят явленията на лироепическото начало в родната и в чуждите литератури. Читателят на „Българска христоматия“ има възможност да се убеди в националната специфика на нашата традиция, в ефекта от пресечните точки на фолклорното и индивидуалното. Делът „Лирическа поезия“ на втория том доупълнява представата за формите на поетическото мислене. Одата като жанр е застъпена чрез творби от Хораций, Язиков, Юго, Ламартин, чрез „Бог“ от Е. Мутева, „На Раковски“ и „На Александър“ от Л. Каравелов, „Жестокостта ми се сломи“ от Славейков, „Черна гора“, „Полет“ и „На изгорените солдати“ от Вазов. От Галаховата „Христоматия“ са заети или просто съвпадат само „Поет“ и „Подражание на псалом 136“ от Язиков и „Пророк“ от Лермонтов, като са изпуснати Державин, Пушкин, Хомяков. . . Прави впечатление неединният подход към гражданската лирика на Славейков — съставителите определят „Жестокостта ми се сломи“ като ода, а „Не пей ми се“ като елегия. И още нещо — Вазов вече е създал част от „Епопея на забравените“, а

в „Българска христоматия“ не включва нито една от тези си оди за сметка на по-малко известни свои творби като „Черна гора“, „Поле“...

До интересни изводи за характера на втория том води намерилото място в „Елегия“. Привлечени са предимно руски (Пушкин, Лермонтов, Некрасов) и български (Ботев, Каравелов, Вазов, Славейков) и в отделни случаи западноевропейски поети — „Езерото“ на Ламартин, „Българска песен“ от Хартман, „Капналите листа“ от Милвоа. При 25 творби, 15 са от български автори, като наред с големите представители на възрожденската ни поезия (Ботев — с 4 творби, Л. Каравелов — с 4, Славейков и Вазов), се срещат имената и на С. Филаретов („На смъртта на Катранов“), П. Иванов („Вдовица“), Хар. Ангелов („Развалините на Преслав“) и Ст. Стамболов („Не ми се, момци, смейте“). Ще отбележа, че не откриваме типичните за тая жанрова форма „Стара майка се прощава със сина си“ и „Изпроводяк на одного българина из Одеса“ от Чинтулов, Редувайки български с чужди автори, „Христоматията“ успоредява като пълнокръвно изявили се художествените обобщения на Пушкин, Славейков, Лермонтов, Хр. Ботев, Некрасов, Л. Каравелов, Вазов.

Колкото до дела „Песни“, както в първата му част, където намират място около 60 фолклорни творби, така и във втората му част, определена като „Художествени песни“, той е изцяло с българско съдържание. Тук са „На прощаване“, „Хаджи Димитър“ от Ботев, „Стани, стани...“ и „Въстание“ от Чинтулов, „Майчина песен“ от Стамболов, „Де е България“, „Топът заехтя“ и „Преминването на Хр. Ботев“ от Вазов. Особено тук е присъствието на поета Васил Друмев. Вероятността последните неавторизирани творби, в края на които стои името му, да са негови, не е голяма. Но поне за „Вино, вино“ няма съмнение. Нали Друмев е жив, вероятно се е запознал с антологията, а не знаем за възраженията му...

Така отделните дялове на втория том постепенно ни запознават с почти цялото значимо художествено наследство на поети като Д. Чинтулов, Хр. Ботев, Л. Каравелов, Петко Славейков, на самите Вазов и Величков дотогава. Насочено към различните жанрови форми, макар и не винаги да отговаря на тяхната определеност според нашите разбирания, то активизира осъществяваната приемственост, включва се в панорамата на литературата като процес. Съставителите държат сметка не само за жанровата специфика на останеното от предходниците, но и за гражданската му стойност, за естетическите му особености. Ето защо в „Сатири и епиграми“ наред с известните имена от миналото, които служат само като отправна точка (Хораций, Ювенал, Шамсо), веднага се включват Л. Каравелов с „Я повдигни, мила майко“, „В сегашните времена“, „Днеска вече няма правда“, Хр. Ботев с „В механата“ и „Патриот“, Вазов — със „Средство да нямаш врагове“ и „Сантиментална разходка“... От 24 сатирични творби 10 са на български автори, като сред тях липсва сатирикът Петко Славейков, много популярен и четен тогава.

Подобно на Галаховата „Христоматия“ Вазов и Величков обособяват дял „Антологически пиеси, сонети и други стихотворения“, където точно по антологичния принцип са включени наистина разнородни по жанрово-съдържателната си същност творби, но без които е невъзможна пълна картина на поетическите форми. Тук срещаме стихотворения на Гьоте, Шилер, Хайне, Добролюбов, Ян Неруда, Мицкевич, Бърнс, Зедвич, Уланд, Шели, Тенисон, Пушкин, Колцов, но и на Л. Каравелов, Славейков, В. Попович, Вазов, Ц. Гинчев... За разлика от „Руска христоматия“, където тоя дял е изцяло от руски автори на XIX в., Вазов и Величков дишат антологичното и в застъпването на западноевропейски, руски и български поети.

Вече четвъртият основен дял на втория том — „Драматическа поезия“, където се открояват три групи творби въз основа на жанрово-съдържателни белези („Трагедии“, „Драми“, „Комедии“), идва да уравни и затвори класическата жанрова схема в съзнанието на читателя на „Българска христоматия“. Картината, която ни се предлага, е по-богата и нюансирана от „Руска христоматия“ на Галахов не само като резултат от по-новото време. И в двете откриваме Софокъл, Шекспир, Шилер, Пушкин. Но Вазов и Величков отделят по-голямо място на драматургичния тип творчество. Те привличат Гьоте, Корней в трагедията, Юго, Шели, Силвио Пеллико в драмата, с три комедии — Молиер, „Ревизор“ на Гогол. В съгласие с цялостната си концепция и тук отреждат място за усилията в българската литература — в „Драми“ са „Велис-